

Kültür ve Düşünce Metinleri Çevirmenliği

Yrd. Doç. Dr. Elif Daldeniz / 1 Haziran 2006 /

Felsefenin dille ilişkisinin temel bir ilişki olduğu yolunda sağlam bir inanç var. Sizce Türkçe felsefe dili ve kültürü içinde çeviri nasıl bir yer tutuyor: eski Türkçeden felsefi metinlerin çevirilerinin sınırlı olduğu bir gelenekte, yabancı felsefi metinlerin çevirisi nasıl bir yer ediniyor? Bu açıdan Türkçede felsefe çevirmenliğinin, genel olarak kültür çevirmenliğinin konumu nedir sizce?

Çeviri ve felsefe dendiğinde akla iki şey gelebilir: Felsefe çevirisi ve çeviri felsefesi. Aslında birbirinden çok bağımsız gibi görünen bu iki alan çok yakından ilintilidir. Çünkü çeviri hakkında düşünmek doğrudan dil ve dil politikası, kültür ve kültür politikası, yorum, kimlik, söylem vb. hakkında düşündürmektedir. Kişinin bu konulara ilişkin yaklaşımı ise çeviri anlayışını ele verir.

Batılılaşma ve modernleşme hedefine koşut olarak Türkçeye özellikle Batı dillerinden Batı kültür ve düşünce tarihinin önemli yapıtları zaman zaman devlet tarafından da desteklenerek ve yönlendirilerek yoğun bir biçimde çevrilmiştir ve çevirmeye de devam etmektedir.^[1] Bu yüzden de Türkçe kültür düşünce yayınları arasında çeviri yayınlar önemli bir yer tutar. Ülkemizde Batılı anlamda bir felsefe geleneği, Batı dillerinden yapılmış çevirilerin de açtığı bir yolda ilerlemektedir. Dolayısıyla çeviriye, yalnızca başka kültürlerde üretilmiş farklı ve yeni düşünsel metinlerin Türkçeye kazandırılmasının ötesinde, söz konusu geleneğin Türkçeye aktarılmasıyla Türk düşünce geleneğinin dönüştürülmesi, zamanla Türk düşünce geleneğinin verici durumundaki Batı düşünce geleneğine eklenmesi, Batılı modeller örneğinde ‘yerli’ üretime geçmesi gibi bir misyon da yüklenmiştir. Böyle bakıldığında çevirinin nasıl kavrandığı önem kazanır.

Çeviri edimi, özellikle gündelik tartışmalara konu olduğunda, – örneğin ülkemizde son aylarda yaşanan yoğun ve tansiyonu yüksek çeviri tartışmalarında olduğu gibi – çevirmenden çoğu zaman beklenen şudur: Nesnel bir aktarım. Batı kültürünün kendine kaynak olarak aldığı Yunan ve Latin kültür geleneğinde, örneğin Latince çeviri (translation) sözcüğünün kökeninde bir yerden bir yere taşıma anlamında bir aktarımın içkin olarak bulunduğu bilinmektedir. Sözgelimi Theo Hermans Batı kültür tarihi içindeki çeviri anlayışında ‘taşıma’

kavramının yerleşikliğine işaret eder.[2] Douglas Robinson da bu anlayışın modernizmin bakışıyla ne denli köklü bir ilişkisi olduğunu ifade eder.[3] Ancak Batı düşünce tarihinde de örneğin Aydınlanma ve Romantik dönem gibi farklı dönemlerde farklı anlayışların hüküm sürdüğünü de belirtmek gerekir.

Türkçe çeviri sözcüğünün Osmanlıcada eşanlamlı olarak değerlendirdiğimiz *terceme/tercüme* sözcüğüne baktığımızda da farklı bağlamların öne çıktığını görüyoruz: “islah etmek”, “nakletmek”, “tefsir etmek”, “beyan etmek” ve “taklit etmek”. [4] Çeviri sözcüğünün günümüz anlayışıyla yalnızca ‘sadakat’, ‘aktarım’ vb. bağlamlara endeksli değerlendirilmesi, kendi coğrafyamız açısından daha ‘modern’ bir kavrayıştır. Dolayısıyla şunu unutmamak gerekir: Çeviri yapıldığında kültürel ve ideolojik olarak biçimlendirilen, kurumlar aracılığıyla yönlendirilen belirli bir çeviri türü söz konusudur. Bir kavram olarak çevirinin kendi tarihselliğinden bağımsız ele alınamayacağı, çeviri konusunda değişmez mutlak doğrulara hapsedilmeye çalışılan tartışmaların daha geniş bakış açılarıyla sürdürülmesi gerekliliği su götürmez.

Çeviriden beklenenin nesnel bir aktarımın temelinde dilden bağımsız bir anlam çekirdeğinin varlığına ve bunun değişime uğramadan başka bir dile, başka bir kültüre, başka bir zamana taşınabileceğine duyulan inanış yatmaktadır. Bu yaklaşımın da anlamların evrenselliği, düşünme (fikir olarak anlamlar) ve konuşma (anlamların temsili) arasında gevşek bir ilişki varsayımına dayandığı açıktır. Ancak bireysellikleri, konuşuldukları tarihsel ve kültürel bağlamlar dikkate alındığında diller arasındaki farklılığın teknik bir ikâme mantığından çok daha derinlemesine bir yaklaşımla aşılabileceği aşikârdır.

Felsefe metinlerinin çevirisinin de yukarıda özetlemeye çalıştığım tarihsel, kültürel, ideolojik ve bireysel belirlenimlerden bağımsız ele alınamayacağını vurgulamak isterim. Bu saptamalar ışığında felsefe metinleri çevirisinin, başka metin türlerinin çevirisinde olduğu gibi dille düşüncenin organik ilişkisini gözeten, felsefe metinlerinin kendileriyle üretildikleri ve aktarılmaya çalışıldıkları bağlamları bir uzmanlık bilinciyle çözümleyebilen ve içinde yaşadığı dönemin çeviri ideolojisini refleksif bir biçimde değerlendirebilen çeviri uzmanlarınca – bu kişiler ister felsefeci, ister ‘okullu’ ya da ‘alaylı’ çevirmenler olsun – yapılması gerektiğini düşünüyorum. Ne var ki, başka alanlarda olduğu gibi felsefe – ya da daha geniş bir kategori olarak kültür düşünce – alanında da çeviri konusunda salt bireysel çevirmenlerin ‘yetilerine’ ve ‘hatalarına’ odaklanan yaklaşımların ötesine geçen bir anlayış

gereklidir, özellikle de dışalımın salt mal ve teknoloji sınırlı olmadığı Türkiye gibi bir coğrafyada.

Çağdaş çeviribilim çalışmalarında çeşitli kuramcılar, kültürlerin sancılı dönemlerde, kriz dönemlerinde ya da yenileşme dönemlerinde gördükleri boşlukları çeviri yoluyla kapatmaya çalıştıklarına işaret etmiştir.[5] Ancak çeviri burada yalnızca boşluğun kapatılması için değil, bir repertuarın oluşturulması için de önemli bir araç olarak değerlendirilir. Bu bağlamda aktarımın “başarısı” konusunda kestirmeden bir karar verilemeyeceğine ve bunun aktarılan ürünün alıcı kültürde entegrasyonu ile bu ürüne duyulan ihtiyacın yerelleşmesine işaret edilir. Alıcı kültürün dili olarak Türkçeye yapılan felsefe çevirilerinin konumu açısından da akla şu sorular gelmektedir: Bu çeviriler nasıl bir ihtiyaca karşılık olarak gerçekleştirildi ve gerçekleştirilmeye devam ediliyor? Hangi düşüncüler hangi nedenlerle çevrildi ve çevrilmeye devam ediliyor? Çevirilen metinler alıcı kültür ve düşünce geleneğinde nasıl bir yere ekleniyor?

Ülkemizde başka birçok alanda olduğu gibi felsefe metinlerinin çevirisinde de çoğu zaman yukarıda dile getirilmeye çalışılan ve çoğaltılması mümkün olan soruların sorulmadığını gözlemlemek mümkün. Oysa özellikle de son soruya vereceğimiz yanıt, yapılan çevirilerin alıcı kültürle bütünleşme ve alıcı kültürü dönüştürme amacıyla doğrudan ilintili. Ancak yukarıda da vurgulanmaya çalışıldığı gibi çeviri olgusu, dilden ve kültür geleneğinden bağımsız, saf bir anlam çekirdeğinin bir yerden başka bir yere aktarılması olarak düşünülme, çeviri diller arası teknik bir ikâme işlemi olarak görülmeye devam ettiğinde, gerek dille düşüncenin karşılıklı bir diyaloga girdiği felsefe metinleri gerekse daha teknik olarak düşünülen başka metin türlerinin çevirisi boşluk doldurmaktan çok boşluklar açmayı da sürdürecektir. Türkçeye kültür ve düşünce alanlarından yapılan çeviriler konusunda sıkça dile getirilen ‘kötü’ çeviriler[6] meselesi de bu yüzden yalnızca bireysel çevirmenlere yüklenebilecek bir yetersizlikten öte karmaşık bir süreç olarak çevirinin bir uzmanlık bilinciyle ilgili kurumlar ve taraflarca ele alınmasıyla aşılabilecektir.

Çağdaş çeviribilimcilerin çalışmalarında vurgulandığı gibi çeviriden bir dönüştürme ve model oluşturma bekleyen bizim gibi kültürlerde yapılan çevirilere duyulan ‘samimi’ ihtiyaç ve bu çevirilerin alıcı kültürle bütünleşebilmesi, çeviri olgusu tartışıldığında çoğu zaman gözden kaçırılan bir noktadır. Kendi konumumuz açısından bakacak olursak, yapılan çeviriler kendi aralarında bir monoloğa hapsolmemalı, Türkçe yazılmış metinlerle bir diyaloga girebilmelidirler. Türkçe düşünen ve Türkçe yazan felsefecilerin üretimi, kültür düşünce

çevirmenliğin daha verimli bir zeminle buluşmasını sağlayacak, bu alanda çalışan çevirmenlerin de önünü açacaktır. Yapılan çeviriler de ancak o zaman kendilerine bir yer, bir yurt bulacaktır.

[1] Türkiye Türkçesinin çeviri tarihinin, çoğu zaman yapıldığı gibi Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı'yla ilişkisi çerçevesinde değil, 13. yüzyıldan beri Arap ve Fars kültürlerinden yapılan çevirilerle başlatılması gerekliliği, çeviri tarihçileri tarafından vurgulanmaktadır.

[2] Hermans, T., *Translation in Systems, Descriptive and Systemic Approaches Explained*, St Jerome Publishing, Manchester, 1999, s.51

[3] Robinson, D., *What is Translation? Centrifugal Theories, Critical Interventions*, The Kent State University Pres, Kent, Ohio ve Londra, 1997, s.182

[4] bkz.: Demircioğlu, C., "From Discourse to Practice: Rethinking 'Translation' (Terceme) and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition", yayımlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005; ayrıca bkz.: Paker, S. , "Translation as *Terceme* and *Nazire*: Culture-bound Concepts and their Implications for a Conceptual Framework for Research on Ottoman Translation History", *Crosscultural Transgressions, Research Models in Translation Studies II Historical and Ideological Issues* , Theo Hermans (yaz.haz.), Manchester, UK and Northampton MA, 2002, ss.120-143

[5] bkz. Even-Zohar, I., "Polysystem Studies", *Poetics Today 11:1*, The Porter Institute for Poetics and Semiotics, 1990; Even-Zohar, I., "The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer", *Translations: (re)shaping of literature and culture*, Saliha Paker (yay.haz.), Boğaziçi University Press, İstanbul 2002 , ss. 166-174. Toury, G., "Translation as a means of Planning and the Planning of Translation", *Translations: (re)shaping of literature and culture*, Saliha Paker (yay.haz), Boğaziçi University Press, İstanbul, 2002, ss 148-165.

[6] Çeviri değerlendirmesi ve eleştirisi başlı başına ayrı bir yazı konusu olduğu için bu yazının kapsamında yalnızca bütüncül bir yaklaşımın gerekli olduğunu vurgulamakla yetineceğim.

(Varlık , Haziran 2006.)